

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	7
1 INLEIDING EN VRAAGSTELLING	13
1.1. Inleiding	13
1.1.1 De Vreedzame School	13
1.1.2 De pedagogische opdracht van de school	15
1.1.3 Burgerschapsvorming in het onderwijs	16
1.1.4 Wat vermag de school?	17
1.2 Vraagstelling en opbouw	19
1.2.1 Vraagstelling	19
1.2.2 Opbouw van het proefschrift en onderzoeksvragen	20
2 ONDERWIJS EN BURGERSCHAP	23
2.1 Inleiding	23
2.2 Wat verstaan we onder burgerschapsvorming in het onderwijs?	24
2.3 Voorbeelden van expliciete maatschappelijke vorming in de school	29
2.4 Argumenten voor burgerschapsvorming op school	32
2.4.1 Bijdragen aan een gezonde democratie	32
2.4.2 Een positief effect op leerprestaties	34
2.4.3 Onderwijs is altijd burgerschapsvormend: zorg voor explicitering	35
2.5 Argumenten tegen burgerschapsvorming op school	36
2.5.1 De school is er om kennis over te dragen	36
2.5.2 De angst voor indoctrinatie en staatsopvoeding	38
2.5.3 De school heeft een beperkte invloed op burgerschapsvorming	38
2.5.4 De opbrengsten van burgerschapsvorming zijn niet voorspelbaar en toetsbaar	40
2.5.5 Het ontbreken van onderwijsstrategieën en een didactiek voor burgerschaps-vorming	41
2.6 Weging van de argumenten	43
3 DE VREEDZAME SCHOOL: DE CONTEXT	47
3.1 Inleiding	47
3.2 De Vreedzame School: de aanloop	48
3.3 De Vreedzame School: het programma	50

3.3.1	Doelen	50
3.3.2	Doelgroep	51
3.3.3	Invoeringstraject	52
3.3.4	Inhoud van de lessenserie	54
3.3.5	Implementatie via gecertificeerde trainers	55
3.4	Achtergronden voor het ontstaan van De Vreedzame School	55
3.4.1	Is de jeugd moeilijker geworden?	56
3.4.2	Veranderingen in de opvoedingsstructuur	58
3.4.3	Veranderingen in de positie van het kind in de samenleving	59
3.4.4	Individualisering van de samenleving	60
3.4.5	Tanend gezag	61
3.4.6	De instroom van allochtone leerlingen	63
3.4.7	Verschillende culturen en verschillende opvoedingsstijlen	64
3.4.8	Een nieuwe besturingsfilosofie: decentralisatie, schaalvergroting en rekenschap	66
3.4.9	De aanpak van de groei van het speciaal onderwijs	69
3.4.10	Verminderde tolerantie of onvermogen grenzen te stellen?	70
3.4.11	Verzwarend van de maatschappelijke problematiek?	72
3.5	Samenvattend	73
4	DE VREEDZAME SCHOOL: DE PROGRAMMATHEORIE	77
4.1	Inleiding	77
4.1.1	Probleemstelling	77
4.1.2	Normatief en instrumenteel karakter	77
4.1.3	Realistisch evaluatieonderzoek	78
4.1.4	Vraagstelling	79
4.1.5	Methode	80
4.1.6	Opbouw van hoofdstuk 4	81
4.2	Potentiële werkzame bestanddelen: de inhoud	81
4.2.1	Wat is er al bekend over werkzame factoren in formeel burgerschaponderwijs?	81
4.2.2	Informeel leren van burgerschap	83
	Leerlingparticipatie en de school als oefenplaats	83
	Een positief sociaal en moreel klimaat in klas en school	86
	Sociale verbondenheid en de klas en school als een gemeenschap	87
	De invloed van leeftijdgenoten	88
	Conflictoplossing als centraal thema	90
	Het expliciteren van waarden	91
4.2.3	Member check	92
4.3	Potentiële werkzame bestanddelen: de implementatie	94
4.3.1	Kenmerken van effectieve schoolverbeteringsprogramma's	94
4.3.2	Rol van de schoolleider	96
4.3.3	Kenmerken van effectieve programma's voor sociale competentie	98
4.3.4	Vergelijking Mijs en CASEL	99
4.3.5	Effectiviteitspotentie van De Vreedzame School?	101
4.4	Beantwoording onderzoeksvraag 1	103
4.5	Mogelijke contextuele verschillen	106
4.5.1	Schoolkenmerken	106

	Een veilig of onveilig school- of klasklimaat	107
	Grootte van de school	108
	Onderwijskundig leiderschap	109
4.5.2	Leerkrachtkenmerken	109
	Verwachtingen van leerkrachten t.a.v. de leerlingen	109
	De relatie tussen leerkracht en leerling	110
	Opvatting over professionaliteit	111
	Draagvlak onder leerkrachten in de school	111
4.5.3	Omgevingskenmerken	112
	Ondersteuning door de opvoeding thuis	112
	De cultuur van de straat	113
4.5.4	Programma-integriteit	115
	Vrijblijvendheid in geven van de lessen	115
	Uitvoering van de teamtrainingen en de coaching van leerkrachten	116
	Interne stuurgroep	116
	Duur van de vernieuwing	116
	Kwaliteit van de begeleider	116
4.6	Beantwoording onderzoeksvraag 2	117
5	OPZET EMPIRISCH DEEL ONDERZOEK	121
5.1	Inleiding	121
5.2	Vraagstelling	121
5.3	Mixed Methods-onderzoek	122
5.4	Eerste fase: afname vragenlijsten groep bestaande scholen	123
5.4.1	Instrumenten	123
5.4.2	Vragenlijst Schoolklimaat De Vreedzame School	123
	Interne structuur van de Vragenlijst Schoolklimaat De Vreedzame School	124
	Interne consistentie van de subschalen	127
5.4.3	Vragenlijst Implementatie De Vreedzame School	127
	Interne consistentie Vragenlijst Implementatie De Vreedzame School	128
5.4.4	Respondenten	128
5.4.5	Analyses vragenlijsten	129
5.5	Tweede fase: interviews op acht scholen	131
5.5.1	Selectie van succesvolle en niet-succesvolle scholen	132
5.5.2	Werkwijze en respondenten	133
	Interviews met schoolleiding en leerkrachten	133
	Interviews met leerlingen	134
5.5.3	Analyse interviews met directie en leerkrachten	135
5.5.4	Analyse interviews met leerlingen	137
5.6	Derde fase: vragenlijsten op startende scholen	137
5.6.1	Instrument	137
5.6.2	Werkwijze	138
5.6.3	Respondenten	138
5.6.4	Analyse	138
5.7	Samenvatting opzet evaluatieonderzoek	138

6	RESULTATEN EMPIRISCH DEEL ONDERZOEK	141
6.1	Inleiding	141
6.2	Onderzoeksvraag 3: verschil in ervaren klas- en schoolklimaat	141
6.2.1	Vragenlijst Schoolklimaat: verschil tussen voor en na invoering bestaande scholen	142
6.2.2	Resultaten vragen ervaren effecten Vragenlijst Implementatie De Vreedzame School	142
6.2.3	Verband tussen successcore en indruk van mate van succes	143
6.2.4	Vragenlijst Schoolklimaat: verschil tussen voor en na invoering startende scholen	143
6.2.5	Interviews met directies en leerkrachten	144
6.2.6	Interviews met leerlingen	146
6.2.7	Beantwoording onderzoeksvraag 3	147
6.3	Onderzoeksvraag 4: beklijft het programma?	148
6.3.1	Resultaten Vragenlijst Implementatie De Vreedzame School	148
6.3.2	Non-responssscholen	149
6.3.3	Beantwoording onderzoeksvraag 4: Beklijft het programma?	150
6.4	Onderzoeksvraag 5: bevorderende en belemmerende factoren	150
6.4.1	Resultaten regressieanalyse	150
6.4.2	Resultaten interviews schoolleiding en leerkrachten	151
	Inleiding	151
	Interviews schoolleiding en leerkrachten: Rol van de schoolleiding	153
	Interviews schoolleiding en leerkrachten: Draagvlak onder leerkrachten	155
	Interviews schoolleiding en leerkrachten: Vrijblijvendheid in het omgaan met het lesprogramma	157
	Interviews schoolleiding en leerkrachten: Leerkrachten betrekken het programma op zichzelf	158
	Interviews schoolleiding en leerkrachten: Ouders	160
6.4.3	Resultaten interviews met de leerlingen: de kloof tussen school, thuis en straat	162
	Inleiding	162
	Interviews met leerlingen: Is er sprake van een kloof?	163
	Interviews met leerlingen: Omgaan met verschillen tussen verschillende contexten	164
	Interviews met leerlingen: Wisselende invloed van de kloof op gedrag en attitude	168
	Interviews met leerlingen: Domeinoverschrijdend gedrag	169
6.4.4	Beantwoording onderzoeksvraag 5: bevorderende en belemmerende factoren	170
	Koppeling resultaten aan potentiële werkzame en contextuele factoren	171
	Samenvatting bevorderende en belemmerende factoren	173
7	CONCLUSIES, DISCUSSIE EN AANBEVELINGEN	177
7.1	Inleiding	177
7.2	Samenvatting beantwoording onderzoeksvragen	177
7.2.1	Inleiding	177
7.2.2	Potentiële werkzame factoren	179
7.2.3	Potentiële bevorderende of belemmerende factoren	179
7.2.4	Is er verschil in ervaren klas- en schoolklimaat voor en na invoering?	180
7.2.5	Beklijft het programma?	180
7.2.6	Welke factoren beïnvloeden het ervaren succes van het programma?	181
7.3	Discussie	183
	Is echte participatie van leerlingen in de school wel haalbaar?	183

	Duurzaamheid en programma-integriteit	185
	De school niet alleen	185
	Inhoudelijke keuze maken	186
7.4	Beperkingen van het onderzoek	188
7.5	Aanbevelingen voor burgerschapsvorming op school	188
	EPILOOG	195
	SAMENVATTING	199
	SUMMARY	205
	DANKWOORD	211
	CURRICULUM VITAE	213
	LITERATUUR	215
	BIJLAGEN	231
	Bijlage 1: Brief verzoek deelname aan onderzoek	232
	Bijlage 2: Vragenlijst Schoolklimaat De Vreedzame School	233
	Bijlage 3: Eigenwaardendiagram Vragenlijst Schoolklimaat De Vreedzame School	235
	Bijlage 4: Vragenlijst Implementatie De Vreedzame School	237
	Bijlage 5a: Vragen interview leerkrachten en directie	239
	Bijlage 5b: Koppeling vragen interview leerkrachten en directie aan werkzame factoren, context- en programma-integriteitskenmerken	247
	Bijlage 6: Leerlinginterview en vignetten	249
	Bijlage 7: Codeerschema interviews directies en leerkrachten	253
	Bijlage 8: Frequentieverdeling vraag 6 t/m 13 Vragenlijst Implementatie De Vreedzame School	255
	Bijlage 9: Kenschets scholen (waar interviews plaatsvonden)	258
	Bijlage 10: Codeerschema interviews leerlingen	260